

Angyalosi Gergely

A „Haza” megszólítása (Karinthy Frigyes: Hazám és „Hazám”)

Karinthynak ez a kis publicisztikai remeklése először a *Nyugat* 1915. május elsejei számában jelent meg, majd pedig belekerült az 1918-as *Krisztus vagy Barabbás* kötetbe is. Ha poétikai-retorikai szempontból elemezzük, látszólag semmiféle meglepetést nem okoz. Karinthytól mindenki elvárja, hogy fölényesen okos legyen, okfejtése támadhatatlanul logikus, iróniája pedig metsző; stílusát illetően azonban különös elvárásaink nincsenek. Prózai művei jelentős részét illetően meglehetősen közmegegyezés látszott kialakulni az utóbbi években, melynek lényegét talán abban lehetne összefoglalni, hogy a múlt századi magyar irodalomnak ez a kétségtelenül roppant jelentős figurája nem volt nagy nyelvművész. Pontosabban: nem törekedett valamiféle sajátos, felismerhetően egyedi prózaírói nyelv megteremtésére; mégpedig azért nem, mert többre tartotta a világosságot és az egyértelműséget a költőiségnél vagy a megismételhetetlenül egyedi hang kialakításánál. Többen is szóvá tették prózájának visszatérő esztétikai fogyatékoságait: a példaszerűséget, a publicisztikusságot, olykor a kompozíciós hanyagságot (ez utóbbi feltehetőleg a megélhetési forrásként szolgáló írás kényszeréből eredt), de néha – talán meglepő módon – a nyelvi innováció hiányát is.¹

Barátja, Füst Milán találóan állapította meg, hogy Karinthy „az ötletek embere volt, s oly mértékben, hogy nála minden gondolat meg is maradt aztán ebben a formájában: az ötlet stádiumában, s már jellegénél fogva is.”² Különösen érdekes, hogy Franz Kafka, akinek egy magyar tisztelője (Klopstock Róbert) lefordított néhány Karinthy-elbeszélést, hasonlóképpen fogalmazott egy 1923-as levélben. „Magát a történetet igen jónak érzem, csak K.-nak ezek a históriái megannyiszor azt a kellemetlen benyomást is keltik, mintha az

---

¹Gintli Tibor, *Karinthy Frigyes = Magyar irodalom*, Főszerkesztő Gintli Tibor, Akadémiai Kiadó, 2010, 698-703.

²Füst Milán, *Néhány fájdalmas szó Karinthy Frigyesről* = F. M., Emlékezések és tanulmányok, Magvető, 1967., 93.

önmagában véve igen elfogadható ötlet az utolsó volna épp, vagyis a szegény ember a búcsúkrajcártól szabadulna és az érmén kívül még az üres zsebét is látnunk kellene. Nem tudom, mit teszi ezt, mikor pedig írói gazdagsága kétségbevonhatatlan.”³ Az ötletek ráadásul többször is felbukkannak az életműben, más-más műfajban, vagy más megközelítésből feldolgozva. A Kafka által megfogalmazott olvasói hiányérzetnek poétikai magyarázata is van. Karinthy írói világa főleg tételekre, gondolatkísérletekre, megoldandó elvi és elméleti problémákra épül. Mélységesen racionalista alkata semmiféle termékeny homályt nem hagy írásai körül: ismeretlen nála az *aura* Walter Benjamin-féle fogalma. Az ötlet tűzijáték gyanánt sziporkázik, majd röviddel később kihuny. Az író minden „rejtélyre” megadja a rendkívül egyszerű megoldást, amely bármiféle bizonytalanságot kizár. Babits Mihály azután 1933-ban védelmére kel ennek az írói módszernek, mondván, hogy míg más szerzőknél az ötlet csak eszköz, „Karinthynál maga az ötlet a fontos, furcsaságaival vagy filozofikus érdekességével”. Ha belemélyedne kidolgozásukba, „az ötlet csak veszítene ezáltal élességéből és meztelenségéből, meglepő, távlatokat nyitó villanásából, mely e novelláknak fő hatása, igazi ereje, s bizonynal elég érték magában is”⁴. A megfogalmazás árulkodó: Karinthy írásai „bizonynal elég értéket” képviselnek; de akár lehetnének értékesebbek is.

Karinthy a kortársai „kritikusnak” tekintették, még hozzá a szó legtagabb értelmében (így nyilatkozik majd a *Krisztus vagy Barabbás* kötetéről Kosztolányi is 1918-ban). A kritikákban és a paródiákban azonban különböző esztétikai és poétikai szemlélet nyilvánult meg. Ezt a kettősséget abban fedezhetjük fel, hogy míg kritikailag fenntartás nélkül védelmezi a *Nyugathoz* tartozó írók stílusromantikáját, túlzásait is, addig karikatúráiban gyakran kipellengérezzi azokat. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy Karinthy kezdettől

---

³Franz Kafka, *Naplók, levelek*, Európa, 1981., 749

⁴Babits Mihály, *Karinthy és új novellái = Esszék, tanulmányok*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978., Második kötet, 405.

tudatában volt a *Nyugat* általános jelentőségének — nemcsak az irodalom, hanem az egész magyar irodalmi élet szempontjából. Tisztában lehetett azzal is, hogy a konzervatív tábor stílusbeli kifogásai a *Nyugat* írói ellen világnézeti alapon magyarázhatók. Ezért védelmezte a kifejezés minden módjának szabadságát, néha még jobb meggyőződése ellenére is. Babits világított rá évekkel később, hogy „Karinthy stílusparódiája végső következtetésében az egyéni stílus ellen irányul”. Szerinte „a stílus annál jobb, mennél kevésbé egyéni”. Paródiáiban a tétel fordítottját igyekszik bizonyítani: a stílus annál rosszabb, mennél egyénibb. „Eretnek tétel és eretnek volt főként abban az időben, amikor Karinthy első irodalmi paródiái megjelentek.”⁵ Karinthy a *Nyugat* kritikusa is volt; mint ilyen, egy kisebbség tagja; paródiagyűjteményét viszont a legszélesebb olvasóközönség is elfogadta. A paródiák tehát sajátos módon a tágabb értelemben vett kanonizációt, illetve a konzervatív irodalmi ízlésen alapuló kánonok átalakítását is előmozdították.⁶ Egy másik értelmezés (Gintli Tiboré) Karinthy nyelvfelfogásából indul ki, és „nyelv és gondolkodás viszonyának – mai nézőpontból tekintve – kissé egyoldalúnak tetsző” koncepciójáról beszél.⁷ Beck András szerint a nyelv Karinthy-nál elsődleges funkcióját tekintve a gondolatok pusztá közvetítése, a szó szerinti jelentések helyreállítása lenne.⁸ A poétikai megalkotottság, vagyis az irodalmiság sajátos jegyei az *Így írtok ti* lapjain ezért kommunikációs hibaként, egyfajta „zörejt” gyanánt jelennek meg. Az író ugyanis a nyelvet mindenekelőtt a gondolkodás közvetítőjeként igyekezett kezelni, ebben a koncepcióban viszont a poétikai funkció csupán a közlés tisztaságát megzavaró elemként jelentkezik. Az irodalmi karikatúrák „paradox

⁵ Babits Mihály, *Karinthy és a stíluskritika = Könyvről könyvre, Esszék, tanulmányok*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978., Második kötet, 62.

⁶ Bónus Tibor *Paródia, technika és az irodalom médiuma = A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, Szerkesztette Szegedy-Maszák Mihály és Veres András, Gondolat, 2007., 839-856.

⁷ Gintli Tibor, i. m., 699.

⁸ Beck András, *A gondolkodás börtönében: Kísérlet Karinthy Frigyes művészetének értelmezésére = Uő: Nincs megoldás, mert nincs probléma*, Pesti Szalon-JAK, 1992., 9-19.

kivételességét” azonban éppen az biztosítja, hogy pontosan ezt a „nyelvi zörejt” és annak fontosságát teszik láthatóvá, vagyis utat nyitnak más típusú poétika-felfogások felé.⁹

Mi a helyzet mármost a publicisztikának azzal a sajátos műfajával, amelyhez a *Hazám és „Hazám”* is tartozik, s amelyet bizvást nevezhetünk „irodalminak”, mivel a háborús tematika ellenére egy irodalmi-nyelvi példából indul ki? Idézem az első bekezdéseket. „Van nekem egy könyvem otthon, az ötvenes évek derekán jelent meg. Címe: »Díszemlény« – halványkék pakoló-papírra nyomva vagy kétszáz vers körülbelül ugyanennyi költőtől: annak a kornak lírája, egész lírai ideológiája – nevezzük egy kis túlzással korszellemnek, szóval az akkori irodalom, egy kornak és egy fajtának a lelkiismerete, egy nemzedék hitvallása.

Ha jellemzés okáért citálni akarnék ebből a könyvből, tulajdonképpen fel kellene olvasnom az egészet: minden sora egy és ugyanazt az érzést, ugyanazt a szándékot fejezi ki, körülbelül ugyanabban a formában. Inkább elmondom, mondjuk, az egyiknek a tartalmát.

Lírai vers, a hazaszeretetről szól, mint a többi. Édes "hazám!" így szól a költő, én szeretlek téged, olthatatlanul és halálosan. Én tudom, hogy te nem szeretsz engem, édes hazám és talán nem is hiszed el nekem, hogy én téged hogy szeretlek. De majd elhiszed egyszer, ha haldokolva érted a csatatéren, vértajtékos ajkam utolsó, hörgő sóhaja ott vész majd a porba lábaid előtt és te nyakamra teszed lábadat és én, mielőtt meghalok, még egyszer megcsókolhatom.

A másik vers szintén arról szól, hogy a költő már igazán nem tudja, mit tegyen, majd megőrül a "hazám!"-ért, semmihez nem tud fogni, mert reggeltől estig a "hazá!"-ra gondol, amit a bolondulásig szeret és nem tudja megértetni vele, hogy mennyire szereti – meghalni nem lehet érte pillanatnyilag, tehát semmivel se bizonyíthatja halálos szerelmét – úgy látszik kénytelen lesz az ivásnak adni magát, hogy kínzó honszerelmét elzsibbassza.

---

⁹ Gintli, i.m., 699-702.

A harmadik verset még nem olvastam, de felteszem, hogy arról szól, hogy a költő nem tud aludni, mindig a hazára gondol, arra a bársonybarna hajára és szívesen meghal, csak előbb egyszer a "hazám!"-nak a mögé a forró kis fehér fülcimpája mögé puszilhasson.”

A Karinthy által említett kötet 1861-ben jelent meg Brassóban, Khern Ede szerkesztésében, „számos magyar író és író közreműködésével”, „Malvina arczképével”. A kötetet a szerkesztő ugyanis gróf Niczky-Tarnóczy Malvina költőnőnek ajánlotta, aki a következő verssel nyitotta meg a művek sorát „Mely kebleinkbe oltád / A honfi érzetet: / Áldva légy örökké oh / menyei költészet. //Magyar költészet és zene / E kettő mindenem/ E kettő nélkül üdvösség / számomra nem terem.” Mint látjuk, Karinthynek nem kellett nagyon túloznia, ezeknek a szövegeknek (mert prózai írások is vannak közöttük) majd mindegyike önmaga karikatúrája. S noha – szemben Malvinával – néhányan a szerzők közül szerelmi érzéseket is próbálnak versbe venni, az alaphangnem valóban a hazaszeretet témája. Idézzünk még néhány sort Khern Ede bevezetőjéből is. „A vihar elmúlt, de sötét tervek a nemzetbe fojták a szellemerőt, önfeledten öltönyt, szívet cserélt, idegen báb s rongy után kábultan szaladott a hősök ivadéka – őrangyalul csak a költő állt ott – elhagyta az élet kellem s kényelmeit, mert a haza szent ügye húzta, s ő nyelvet idomított...” „Költőink voltak az isten lelkétől ihletett férfiak, kiket elkülde népünk számára...” S végül, mint megtudjuk, a költő jóvoltából „öntudalomra ébrült a nemzet.”¹⁰ Karinthy cikkének igazi tétje természetesen nem ez a kiadvány, melybe beleolvastva, ahogy írja, „az ember elszörnyed és mentőkért kiabál”, majd elneveti magát, mert Freud nyomán rájön, hogy miről van itt szó. „Elnyomott és a tudat alá szorított libidó projiciálása a hazaszeretetre.” A nyilvánvaló Petőfieskedés, állapítja meg a „nyugodt szemlélő” szerepében, megmutatja, hova vezetett a „hazának” az a fogalmazása, „ahogy egy fiatal, rajongó, szláv származású költőzseni, egyébként szabadgondolkodó és világpolgár, megcsinálta nekünk, magyaroknak”. Odáig meg, hogy kimondja: ami az

---

¹⁰ *Színes könyv, Díszemlény*, Szerkesztette Khern Ede, Brassó, 1861., 7.

epigonok zengeményeiben morális imperativusz, azért bizony maga Petőfi a felelős (ha az esztétikai színvonalukért nem is hibáztatható).

Ám Karinthynak nem ezekkel a fél évszázaddal korábban zöngicsélő ál-költőkkel van baja. „De ahhoz már nem lehet eléggé nyugodt és eléggé szemlélő az ember, hogy ezt a »Díszemlény«-féle hazafiságot – elképedve látom – itt valaki fel akarja főzni megint a régi fazekak fenekéről, abból az alkalomból, hogy katonai akcióban állunk egy másik nemzettel szemben - fel akarja főzni, konzervkockákat akar csinálni belőle és felkínálja, en gros, a hadseregnek. Mi, tisztességes és becsületes munkásai céhünknek, az irodalomnak, tisztelettel figyelmeztetjük az osztrák-magyar hadsereget, óvakodjék ezektől a hazafiságban utazó irodalmi posztócsalóktól: elnyűtt, elhordott, hasznavehetetlen és a mostani háborúnak meg nem felelő szövetet akarnak rásózni a nyakára. Arról nem is beszélek, hogy abba a szemérmetlen kotyvalékba, amit ezek az urak szellemi táplálékul gyártanak a szövetséges államok katonájának: negyvennyolcas honvédek feldarabolt csizmatalpát, kandírozott talpra-magyart és kuruc népdal-törmeléket aprítanak bele, hogy zamatosabb legyen – higgyük el nekik, hogy ezt nem gonoszságból, csak butaságból teszik, s hogy a "haza" szót nem politikai értelemben használják, hanem egy változatlan és politikai áramlatoktól független eszmét értenek alatta, melynek mindegy, ki ellen s ki mellett harcolok.” Hogyan jellemzi ezt a polemikus publicisztikai stílust egy másik nagy barát, Kosztolányi három évvel később, a kötet megjelenését követően? „Bíráló szemmel nézi az eseményeket és körülbelül olyan igazságokat mond, mint az örültek közt az épelméjű, döbbenetesen egyszerű és ésszerű megjegyzéseket, melyekre az örültek társasága semmiképp se jött volna rá. Ír például egy kis cikket a hazáról, elválasztja a hazafiság és a hazafiaskodás fogalmát, a fajszeretetet a nemzetieskedéstől, melyek annyira különböznek egymástól, mint a krisztusi jóság a papuralomtól.” Mint látjuk, ő is a kristálytisza okfejtést és a gondolatmenet átláthatóságát és lehegerlő logikáját emeli ki: az „épelméjű” gondolkodását a nyilvánvaló többséget képviselő

„örültekkel” szemben. Kosztolányi szerint ez a megszólalásmód kiterjeszhető egész írói munkásságára. „Fentebb azt állítottam, hogy ebben a könyvében a logika viszi a vezérszerepet. Kijelentésemet általánosíthatom. Karinthy egész munkásságának a józan ész, az ésszerűség az ihletője és létrehozója. Akik felületesen ítélkeznek, lehet, hogy ezt csak afféle tetszetős paradoxonnak tartják s tudom, váltig csodálkoznak azon, hogy épp azt az írónkat nevezem leginkább logikusnak és legkeményebben ésszerűnek, ki a humorban tótágast állít mindent és irodalmi karikatúráival évekig neveltette az országot, másrészt pedig komoly novelláiban kaput nyitott a végtelenségnek s polgárjogot adott a túlvilágnak, a fantasztikumnak. Mégis mind a két téren, a humorban is és a komoly elbeszélésben is szigorúan logikai s az erőssége mindig gondolati. Működését mint kritikus kezdte s első döntő és országra szóló sikerét mint kritikus aratta, az »Így írtok ti!«-vel, ezzel a jellegzetes kritikai munkával, melynek művészi, sőt tudományos értékét nem kisebbíti, hogy érzékletes (és nem elvont) s népszerűsége sem, mely akkorra, hogy sokan csak a karikatúrák után értesülnek az új irodalomról és csak a torzképet ismerik, az eredetijét nem.”

Ha elfogadjuk ezt a jellemzést, azt is el be kell látnunk, hogy Karinthy nál aligha találkozunk azokkal a nyelvi-poétikai vonásokkal, amelyek az úgynevezett „kimeríthetetlen” irodalmi művek létrejöttében elsőrendű szerepet játszanak. Kosztolányi (nyilvánvalóan a legteljesebb jóindulattal és méltató szándékkal) összefoglalja a *Barabbás* című novella „tartalmát” is. „Másutt egy bibliai példázat formájában a tömeget mutatja be, melynek összetevő elemei, az emberek külön-külön okosak, jóságosak és kedvesek, együtt azonban ostobák, gonoszak és utálatosak, olyanok, mint a mai és mindenkori emberiség.” A száz év előtti és a mai olvasóban egyként fölmerülhet, hogy ezek után miért is vennénk kézbe a novellát – hiszen mindent tudunk róla, ami lényeges? A költő-barátnak nyilvánvalóan nem jutott eszébe az *Így írtok ti* „Szinopszis – Amerikai szabadalom” című darabja. A „szinopszis” szó definíciója Karinthy szerint a következő: „műkivonat, amerikaiul: rövid és tömör tartalma

regénynek, darabnak, oly célból, hogy a »producer« vagy »editor« képet kapjon róla, miféle áruval van dolga, s nyilatkozni tudjon, érdekl-e egyáltalában, mint a szellemi tőzsde keresletének és kínálatának ismerőjét, a mű iránya, meséje, felesége.” Ennek megfelelően például az *Ezeregyéjszaka* szinopszisaként ezt olvassuk: „Nőgyűlölő fejedelmet felesége sokáig nem hagyja aludni, folyton mesél, míg végre megkegyelmez neki.”¹¹A mi szempontunkból persze az a lényeges kérdés, hogy mi az, amit a Karinthy-novellából valóban „össze lehet foglalni”, s főként pedig az, hogy ezek után mi „marad” belőle?

Emlékeztetnék rá, hogy „maradék”, a „reste”, „restance” fogalmát Derrida – többek között – a romantikus művészetfilozófia tradícióját követve egyfajta esztétikai pszeudofogalomként emelte. Véleményem szerint ez az orientáció termékenynek bizonyulhatna a Karinthy-írások értelmezésében. Nyilvánvalóan máshogyan kell megközelíteni a publicisztikai, és megint másképpen a (Kosztolányi szavával) „komoly” írásokat. De a közös kiindulópontul az szolgálhatna, hogy az értelmezés tisztázza az adott szöveg, mondjuk így, „logikai csontvázát”, valamint azt is, hogy ennél az írónál az esztétikai meritum feltárása nem valamiféle „titokfejtő” tevékenység. Karinthy nagyon gyakran folyamodik az allegorikus hangnemhez, vagyis életművének megközelítéskor hasznunkra lehet – Walter Benjamin nyomán – az allegória úgynevezett „rehabilitációja”. A *Barabbás*-novella illetően elemzésébe ezúttal nem vágnék bele, viszont megpróbálnám elmondani, hogy miért tartom publicisztikai és irodalmi „remekműnek” a *Hazám és „Hazám”* című írást.

Miután megtudtuk, hogy mi az, amit a cikk szerzője elutasít és mélységesen elítél, hangnemet vált: azonosul a világháború katonájának nézőpontjával, még hozzá a manipulálható és korrumpálható fogalmiságon *innen*. „A világháború katonájának nem is kell szó: mert ő megérett már arra, hogy megértse a fogalmat, amit ez a szó jelent. A szó csak kép

---

¹¹ Karinthy Frigyes, *Így írtok ti*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1963., 280-281.

és szimbólum – komplex valami, elvont fogalom; a világháború katonájának nincs szüksége a komplexumra, hiszen a komplexumot alkotó elemeket külön-külön is apercipiálni tudja. Neki senki se mondja, hogy a haza egy törrel átszúrt szív, vagy egy oltár, amit a szívben emeltem: mert ő tudja, hogy a haza barna föld és kék víz – a haza sok ház és sok legelő és sok ember – és köztük ő, ő maga – ő maga is egy kis darab haza. Őt ne kényszerítsék, hogy verset szavaljon a hazáról – saját magáról nem szavalhat az ember szerelmes verset, ugye? – a haza sohase hengegett és soha nem dicsekedett.” A haza spontán, mindenkinek a rendelkezésére álló érzésvilág, közvetlen appercepció, amely nem szorul retorikai megerősítésre; erre személyes példát ad, egy berlini utazás emlékét, amikor meg kellett élnie az idegenben lét és az otthonlét kontrasztját. Aztán az írás hangneme észrevétlenül biblikussá, szinte prófétaivá emelkedik. „Megmondatott a régieknek: művészetet a te fajtád és nemzedet érzéseiből csinálj – és az ifjú hazafiak az események hatása alatt, mostanában teleszájjal kiáltják megint: minden igazi művészet nemzeti. Én pedig, aki nem azért jöttem, hogy a törvényt eltöröljem, hanem hogy azt betöltssem, azt mondom nektek: igaz, a művészethez való erőt abból a földből kaptad, amelyik kidobott magából – de a művészet nem az erő, hanem a mű, amit az erő létrehoz.” A nemzeti elem csupán eszköz a mű létrehozására, önmagában nem elégséges az alkotáshoz; kell hozzá még valami, mert „egyed soha nem szabadna művésznek elfelejtenie: hogy szemedet, szádat és orrod szülődtől örökölted, de van valami, amit nem örököltél senkitől – ezt a valamit, ezt a mindent, amit így mondasz: én. A világ, művésznek, akkor kezdődött, mikor ő született, ez a szó – nincs apja, nincs anyja, nincsen fajtája és nemzetisége”. Ezeket a kötöttségeket és a belőlük származó energiákat a természet úgyis működteti, az alkotónak nem szabad tudnia róluk. „Mert ha tudsz róla s akarsz tudni róla: bizony mondom neked, elvész a gondolat s marad a puszta gesztus, üres hang, hazug frázis. Éppen ezért, úgy tűnik nekem az olyan művész, aki dicsekszik vele, hogy ő alkotás közben sohase felejt el magyar mivoltát – mint az együgyű és ostoba ember, aki tenyerére ülve akarja

megmérni magát súlyos-e – vagy mint a hazug és szemérmetlen, aki azt mondja: most alszom, nem hallom, mit beszélsz.” A „bizony mondom neked”, „bizony mondom néktek” prófétai fordulataira a beszélőt az jogosítja fel, hogy az egyetemes emberi megszólaltatását nevezi meg a művész feladataként; de nem a hegei „rossz általánosságban” véve, hanem az egyszeri és megismételhetetlen énben újraszülve.

Az utolsó bekezdésben, amely a világháború magyar katonáját szólítja meg, szinte záporoznak az olcsó hazafiasságot leleplező képek és fordulatok. „Világháború katonája: ezekre ne hallgass. Olcsó maszlaggal kötik be a sebedet és haldokló szemedre obulusnak hamis pénzt tesznek, amit visszadobnak odaát, mikor felmutatod: ezért haltam meg. Haldokló katonája a világháborúnak ott a lövészárk fenekén – a távolból kiáltom feléd: ne tórd, hogy komoly és emberi sebedre cukrosvizet öntsön a kancsal, fisztulahangú Frázis. Ne tórd, hogy borbély-cégért akasszon a fejed fölé, csókolózó galambokat és képecskét mikor te búcsúzol.” A lezárás Radnóti haza-versét előlegezi évtizedekkel, hogy az utolsó mondatban szinte elcsukló hangon váltson vissza a beszélő megrendült hanghordozására: a haza nem más, mint a „föld, ház, ég, víz, kerítés, kis csibe, öreg paraszt, városi utca – és hogy te vagy a haza, haldokló katona, te vagy az, senki más, a te életed – amit nem honfibúból, nem talpramagyarból kockáztattál, hanem hogy halálos veszélyben volt, csak azért – világháború katonája, édes hazám, szegény, szegény hazám”. Idézzük fel most, mi volt az írás első mondata: „A dolog tudniillik így áll.” Ez még a „nyugodt szemlélő” hangneme – innen jut el, négy-öt hangnem és nézőpont-váltáson át az utolsó, szinte felzokogó félmondatig. Ez az érzelmi ív, amely *megmarad* mindenkiben, aki többször is elolvassa ezt az írást, nem ezért, mintha nem értené első olvasásra, hanem mert ez a színlelt tárgyilagosságtól induló, majd a szenvedély különböző fokozatait megszólaltató hang magával ragadja. Túl a logikai belátáson, az esztétikai élményig.

